

Régészeti feltárás a berzencei várnál – az első három évad eredményei

MOLNÁR ISTVÁN

Rippl-Rónai Múzeum, H-7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1., molnaristvan74@yahoo.com

MOLNÁR, I.: *Archaeological excavation at the Berzence castle – the results of the first three years*

Abstract: The article summarizes the results of the first three seasons of archaeological excavations at Berzence Castle, starting from 2021. The castle was built in the 15th century, was occupied by the Turks after 1566, and was destroyed in 1664, leaving no visible traces in the modern times. We excavated the southwestern section of the castle, the remains of the 15th-century mansion are still hidden in the unexcavated area. The castle courtyard was surrounded by brick walls by 1489, and a large, pentagonal tower was built on the southern corner. During the excavations, we found a rich collection of finds.

Keywords: castle, Middle Ages, Early Modern Period, Ottoman period

A berzencei vár feltárását 2021-ben kezdtük meg, majd 2022-ben és 2024-ben folytattuk. A kézirat leadása után, 2026-ban tervezzük megkezdeni az ásatás következő évadát. Bár csak az erősség kisebb területét tártuk fel, úgy vélem, így is érdemes összefoglalni az eddigi eredményeket.

Röviden a vár történetéről

Somogy megye déli részén, a mai horvát határnál fekvő Berzence település első említése 1228-ból való, templomáról 1334-ből, a pápai tizedjegyzékből értesülünk először.¹ Az erődítmény korai korszakáról keveset tudunk. 1377-ben a birtokukról Berzenceinek nevezett család tagjai közötti osztozkodás során írtak vár alatti („sub castro”) földekről.² 1444-ben Demeter berzencei castellanust említették egy oklevélben.³ Mivel 1448 áprilisában Hunyadi János és Garai László is levelet írt Berzencéről, ráadásul utóbbi a kastély alóli táborból („sub castello Berzenth”) keltezte, valamilyen hadi eseményt valószínűsíthetünk ebben az időben.⁴ Ezeknek az adatoknak látszólag ellentmond, hogy 1468-ban Berzencei Sándor engedélyt kapott arra, hogy új kastélyt építsen Berzencén a Musinai kastélya helyett. Horváth Mihály szerint ehhez az 1468-as engedélyhez kapcsolható a későbbi berzencei vár születése, míg az 1444-es, 1448-as adatok egy másik építményre, a közeli szenterzsébeti várra vonatkoznak.⁵ Zatykó Csilla vitatta ezt, és egy egyelőre ismeretlen helyen fekvő korai erőseget feltételezett Berzence területén.⁶

Sajnos a megkezdett régészeti feltárás sem segít a kérdést eldönteni, és könnyen lehet, hogy később sem szolgáltató majd elég adatot arra, hogy évtizedes pontossággal keltezzük a Várdombon álló erődítés születését. Úgy vélem az 1377-es adat még inkább egy máshol épült korai várra vonatkozhat. Bár magam képtelen vagyok pontosabban lokalizálni, az oklevél inkább a délebbi, Drávához közelebbi birtokok felosztását tartalmazza, míg az északabbi, Tekeres-berki patak menti területtel egy másik oklevél foglalkozik.⁷ Tehát itt még egy délebbre fekvő várról lehetett szó, amely ráadásul csak földrajzi meghatározásként szerepelt, azt sem tudjuk ténylegesen működött-e még ekkor. Elvileg az 1440-es évekbeli adatok is vonatkozhatnak erre az épületre, de valószínűbbnek tartom, hogy az 1444-es oklevélben már a Várdombon álló kastély castellanusát említették, és 1448-ban is a domb mellett táborozhatott Garai és Hunyadi. Úgy vélem, ha meg is épült az a kastély, amire a Berzencei Sándornak 1468-ban adott engedély vonatkozott, az valahol máshol állhatott. Figyelemre méltó, hogy 1481-ben, Berzencei Sándor halálakor nem említettek berzencei, csak (újjaépült?) musinai (Mosyna) kastélyt.⁸

A Berzenceiekől a kastély Szentersébeti Forster György tulajdonába került, aki az 1480-as években Bornemissza Jánosnak adta azt zálogba.⁹ A Berzencei család tagjai, Forster, Bornemissza, valamint egyéb szereplők (Csapiak, Nagylucseiek, Szalaiak) közötti zálogba adások, öröklések, eladások és az ezekből következő több évtizedes – az 1470-es évektől a mohácsi csata után is zajló – pereskedések zavaros történetével nincs lelkierőm foglalkozni.¹⁰ A számunkra legérdekesebb kérdés, hogy kinek a kezén volt a vár az 1480-as években, amikor – mint később majd utalok rá – nagyobb építkezések zajlottak. Kérdéses lehetne, hogy Forster vagy a zálogos Bornemissza volt-e ekkor a vár tényleges ura és építője. 1485-ben Forster és neje kifejezetten a berzencei és szenterzsébeti erősségeiknél („fortalitorum”) zajló építési munkák költségeivel indokolták, hogy birtokaik második részét is zálogba adták. Az irat szerint Bornemissza megengedte, hogy tovább használják birtokaikat.¹¹ Egy 1497-es irat arról számol be, hogy 10 évvel korábban, tehát 1487-ben Forster a hatalmaskodá-

1 Tímár 2019, I. 344–345.; Aradi 2016, 106.

2 Borsa 1999, 32–36.; Zatykó–Kovács–Rózsás 2019, 6.

3 Kammerer 1899, 89.

4 Kammerer 1899, 185–186.; Koppány 2019, 119.

5 Horváth 2005, 16–18.

6 Zatykó–Kovács–Rózsás 2019, 6.

7 DL 6419 és DL 6418, Borsa 1999, 32–36.; Zatykó 2017, 564–565.; Zatykó 2018, 108–109.

8 Borsa 1991, 119.

9 Teleki 1857, 274–277.; Koppány 2019, 119.; Horváth 2005, 17.

10 A pereskedések egyik legérdekesebb momentuma az az 1491-es irat, amelyben Forster özvegye és leánya nevében kéri, hogy egy, Forster által Szentersébet és Berzence várába „statuáltatott” „ismeretlen nőszemélyt” tiltsanak el a birtok elidegenítésétől. (DL 70418)

11 Teleki 1857, 274–277.

sa során rabolt értékeket berzencei várába hurcolta¹², ami szintén arra utal, hogy ekkor ő lakhatta az épületet. Forster György 1490-es halála után özvegyét, Csapi Ilonát – talán kellemest a hasznossal összekötve – Bornemissza János vette feleségül, így a berzencei várat is véglegesen megszerezte és haláláig birtokolta. A kincstartói, majd budai várnagyi, pozsonyi ispáni, királyi nevelői tiszteket is betöltő főurat a korabeli oklevelekben rendszeresen Berzencei előnévvel említették,¹³ maga is így írta alá leveleit.¹⁴ Gyaníthatjuk, hogy a birtok és a vár fontos lehetett Bornemissza számára, méltó lakhelyként építhette ki. Bornemissza 1527-es halála után a vár Szalay Jánosé lett.¹⁵

Szulejmán 1532-es hadjárata során az őrség meghódolt, de a vár magyar kézen maradt, és az 1540-es években már biztosan jelentősebb katonaság állomásozott itt.¹⁶ 1556. február végén a magyar végváriak Csurgó és Berzence mellett nagy győzelmet arattak a törökök fölött.¹⁷ 1566-ban, Szigetvár elesésének hírére az őrség elhagyta a várat.¹⁸ Az oszmán katonaság felújította az erősséget, amelyben ezután több száz fős, jórészt délszláv eredetű katonaság állomásozott¹⁹, akik aktív résztvevői voltak az elkövetkező évtizedek végvári harcainak.²⁰ Berzence náhije központ volt, a vár melletti, palánkfalal kerített településre jelentős számú balkáni eredetű lakos költözhetett be. Evlia Cselebi téglából épült dzsámijt és fürdőt is említ a településen.²¹ A vár a 15 éves háborúban is gazdát cserélt. A szakirodalomban kissé eltérő beszámolókat olvashatunk arról, hogyan került a vár 1594 márciusában Zrínyi György és csapatai kezére. Az egyik változat szerint egy sikertelen magyar ostrom után a török őrség szabad elvonulás fejében kapitulált, a másik szerint a törökök még az ostrom előtt elhagyták és felgyújtották a várat.²² A várat a magyarok nem erősítették meg, és a török 1600 táján visszafoglalta azt.²³

Történetének legfontosabb, országos jelentőségű eseményei 1664 januárjában zajlottak, amikor Zrínyi Miklós téli hadjáratának kezdetekor a vár alatt egyesülő kereszt-

tény seregek bevették azt. A török ellentámadás miatt kiűritett, felgyújtott, majd újra török kézre került erősség a későbbiekben már nem kapott jelentős szerepet.²⁴ Evlia Cselebi mindenesetre a vár újjáépítésének megkezdéséről írt²⁵, ennek vannak is nyomai a várnál, de a feltárás eredményei alapján tényleges helyreállítás biztosan nem történt. A falak maradványai az újkorban jórészt elhordásra kerültek, a felszínen látható nyomuk nem maradt.

A vár földrajzi környezete

A vár egykor a település központjától északra lévő meredek dombon állt, amelynek oldalát az újkorban megbontották (1. ábra).²⁶ Ma északról, északnyugatról keríti a Lipéki árok vize, de korábban délről is egy patakág övezte. Az első katonai felmérésén még látható a nagyjából a mai Kinizsi utca helyén folyó patakág, amely a Várdomb keleti és nyugati végén csatlakozott a főágba (2. kábra).²⁷ A mai Zrínyi és Virág út helyén ábrázolt átjárók az egykori gátak helyét jelezhetik. A felduzzasztott víz kis tóként vehette körbe a dombot. Erre utal az a Berzencéről keltezett levél is, amelyben a hídon átadott szakállas puskákról, katonai felszerelésről tettek említést.²⁸ Az 1664-es hadjáratban a kemény tél során befagyott a várárok vize, ami nagyban segíthette az ostromlók dolgát, bár a törökök törték a jeget.²⁹

Az 1664-es téli hadjáratban részt vevő Esterházy Pál Mars Hungaricus című művében azt írta, hogy Berzence „török vár, amelyet mindenfelől erdő és síkság vesz körül. Magasabb dombon fekszik, természetből mély, s egyúttal széles árka van.”³⁰ Tehát vizet nem említett, de hangsúlyozza a dombot körbevevő árok védelmi szerepét. Az erdők említése sem véletlen, Berzence környékén máig kiterjedt erdőségek maradtak. Evlia Cselebi arról írt, hogy „a várnak délkeleti és nyugoti részén két órányi terjedő mocsár van.”³¹ Mindez nem az utazó által belsővárnak nevezett várra, hanem a palánkkal erősített várost határoló Dráva mocsaraira vonatkozik.

A vár ábrázolásai és leírásai

A vár formájáról kevés adatunk van, Esterházy Pál rövid leírása a legfontosabb írott forrásunk. A földrajzi környezet kapcsán idézett mondat után ez következik: „Régi szokás szerint fából készült kerek bástyáit földdel döngölték, úgy, hogy erődtímenyek nevezni semmiképpen nem lehet.”³² Ez alapján többsoros, földdel töltött palánkfalakat és bástyákat feltételezhetünk. A várat saját szemével is látó főúr téglafalokról egyáltalán nem írt, de egy rajzot is készített, ahol a helyiségsorok ilyenre utalnak (3. ábra). Mind a téglafalak, mind a földtöltés részleteit feltártuk az elmúlt években.

12 Komjáthy 1976, 46–47.

13 Figyelemre méltó, hogy viszonylag távolabbi, pl. Pest és Vas megyei birtokok kapcsán is így említik (pl. DL 101320, DL 104116, DL 24600). II. Lajos 1522-ben a prágai várból Bátori István nádornak írt levelében is Iohannis Bornemyza de Berzence-ként szerepel. (DL 101558)

14 Szép 2025, 4.

15 Koppány 2019, 119–120. Bornemissza halála után birtokait Szalay János, Nádasdy Tamás és Majláth István között osztották fel. Úgy tűnik a korai időszakban Majláthnak is volt köze a várhoz, de a Szalai család lett végleges tulajdonosa.

16 Koppány 2019, 119–120., Magyar–Nováki 2005, 37–39. Az utóbbiak említették a vár itáliai hadi építészek általi megerősítését, amire nem találtam forrást, a hivatkozott irodalom sem írja ezt. Szintén utaltak a stájer rendek által fizetett Berzencei katonaságra. Bár a stájer és karintiai rendek ígértek segítséget, ténylegesen általuk fizetett Berzencei katonákra nincs adat, ugyanakkor Szigetre irányított stájer katonák 1556-ban Berzencéig jutottak, és egy ideig itt állomásoztak. Szatlóczi 2022, 106–107.

17 Szatlóczi 2022, 104.

18 Szatlóczi 2022, 134.

19 Hegyi 2007, II. 1320–1326., III. 1584–1589.

20 Szép 2025, 6.

21 Evlia 1985, 555.

22 Tóth 2000, 150., Magyar–Nováki 2005, 38.; V. Molnár 1987, 74., Németh 1903, 300.; Bozsóki 1993, 288. A korabeli leírások közül számomra Istvánffy Miklós és Illésházy István leírásai hozzáférhetőek, ezek inkább a második változatra utalnak Istvánffy 1868, 697–698., Illésházy 1863, 8.

23 Kerecsényi 1993, 260.

24 Perjés 1989, 60–61., 84–85., Esterházy 1989, 137–139., 159.

25 Evlia 1985, 555.

26 A település földrajzi képével nem foglalkozom, azt részletesebben ismerteti: Zatykó 2017., Zatykó 2018.

27 <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-hungary> letöltés 2026.03.15.

28 MNL OL E 185. Nádasdy család levéltára. Missiles 39. Szatlóczi Gábor közlése, segítségét ezúttal is köszönöm!

29 Perjés 1989, 60.

30 Esterházy 1989, 137.

31 Evlia 1985, 555.

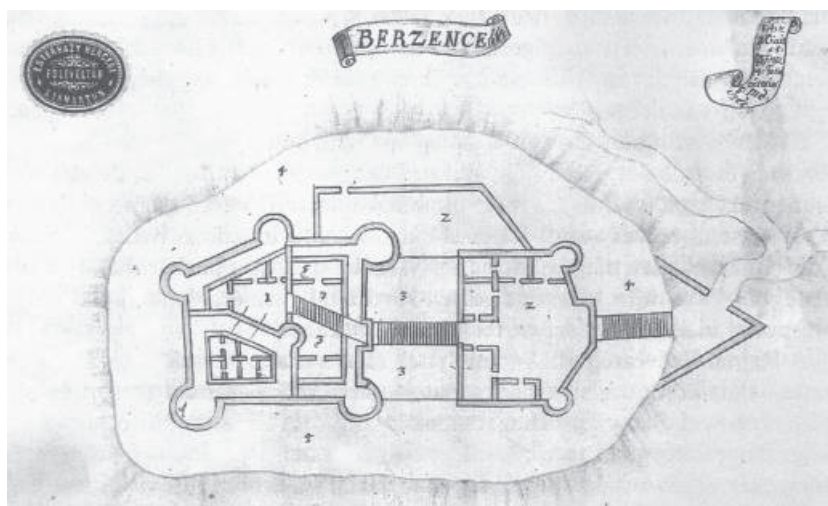
32 Esterházy 1989, 137.

1. ábra. Drónfelvétel a feltárás helyszínéről

2. ábra. Berence az első katonai felmérésen

3. ábra. Esterházy Pál rajza a várról (Esterházy 1989.)

Bár a rajzról Esterházy azt írta: „S hogy világosabban lásd, rajzát ím eléd tárom, nyájas olvasó”, sajnos nem látunk sokkal világosabban. Az alaprajz meglehetősen zavaros, úgy tűnik mintha a téglák és palánkfalak egybeolvadtak volna. Több esetben folytak régészeti kutatások Esterházy Pál által lerajzolt váraknál, ezek tapasztalatai azt mutatják, hogy a rajzoknak számos hiteles eleme volt, de távolról sem minden részletben pontosak.³³ A harcok szüneteiben készült gyors vázlatok alapján éveken később megrajzolt alaprajzok esetében talán a teljes pontosság lenne a meglepő. A berzencei vár a rajzon két részből áll, valószínűleg csak a bal oldali ötszög alakú rész lehetett a Várdombon.³⁴ A várnak kerek rondellái vannak, ezek lehetnek a földel döngölt palánk bástyái. Esterházy a bal alsó sarokban egy nagy ötszögletű tornyot, a jobb oldal közepén bejáratot és minden oldalon sematikusnak tűnő helyiségsort ábrázolt, egy mecsetet is jelzett.³⁵ Az alaprajz tájolását egyelőre csak sejtethetjük. Feltehetően a bal felső sarokba rajzolt terület pusztulhatott el a domb megbontásakor, és az elmúlt években a bal oldalt ástuk a domb délnyugati részén. Ebben az esetben a rajz tájolása északkelet-délnyugati, az északi tájoláshoz balra kellene billenteni. A rajz jobb oldalán ábrázolt kisméretű épületrész értelmezése nehézségekbe ütközik. Biztosan nem az egész város palánkfalát jelenti, feltehetően valamilyen palánkfal külső védmű rajza lehet, amely a várakok túlsó oldalán volt. Logikus lenne a helye a város felé délen, vagy keleten a Festetics kastély helyén is, ugyanakkor, ha a rajzot az előbb említett módon tájoljuk, akkor a dombtól északra kell feltételeznünk, ahol most fás-bokros terület van. Figyelemre méltó, hogy 1664-ben a várat északnyugatról ostromolták.³⁶

Evlia Cselebi szerint a várnak hétszeres erős palánkjára volt, amit nehezen tudok értelmezni.³⁷ Mindenesetre nemcsak a várról, hanem a palánkkal erősített városról is írt, hiszen ettől megkülönböztette a belsővárat, ami a tényleges várat jelentette.

Ortelius Orbis pictusában is található egy ábrázolás a várról.³⁸ Ezen az Esterházy-féle rajzhoz hasonló ötszögletes alakú várat látunk olasz bástyás téglafalakkal, körülöttük kerek rondellás palánkfalal. A falakon belül gyakorlatilag egy kisváros helyezkedik el, dzsámival, minarettel, nagyszámú házzal, aminek nyilván nem lett volna helye a kis alapterületű dombon. Az ábrázolás jórészt a képzelet szüleménye, a vár ötszög formája talán egy hitelesebb alaprajz felhasználására utal.

Egy ismeretlen szerző által készített, Esterházy Pált a téli hadjárat idején ábrázoló rézkarc háttérében várakat rajzoltak. Bár az ábrázolások kissé sematikusak, a várakat egyéni módon ábrázolták. A „Betzentce” felirat alatti várhoz három tornyot vagy minaretet rajzoltak. A feltárás jelenlegi szakaszában nem tudom megállapítani rajz milyen arányban tartalmaz hiteles elemeket.³⁹

A vár eddigi kutatása és a feltárás menete

A vár dombját évtizedekkel korábban építkezésekkel bontották meg, azóta a domb nyugati oldalából már többször leszakadt egy-egy darab, ami után falszakaszok váltak látthatóvá, illetve semmisültek meg. 1985-ben Nováki Gyula és Sándorfi György mérte fel a vár maradványait.⁴⁰ 1998-ban Juan Cabello végzett kisebb kutatást, jelentésében a délnyugati oldalon álló kerek tornyot és az ehhez csatlakozó, egymással derékszöget bezáró dongaboltozatos pincével épített szárnyakat valószínűsített.⁴¹ Kovács Gyöngyi leomlott téglafalakat, valamint a palánk szerkezetét figyelte meg.⁴² Az elmúlt évtizedekben a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Magyar Kálmán, Honti Szilvia és Aradi Csilla is végzett helyszínelést a várnál, majd 2019-ben munkatársaimmal dokumentáltuk a leszakadt domboldalról kilátszó falmaradványokat. Toronynak vagy dongaboltozatos pincének nem volt már (?) semmilyen nyoma, csak 4 fal csonkja látszódott.

2019-ben a berzencei önkormányzattal együtt elhatároztuk egy több évre tervezett feltárás megkezdését. Első lépésben az önkormányzat talajradaros felmérést végzetett a dombtetőn. A Stibrányi Máté és kollégái által végzett felmérés eredményeként egy trapéz alakú udvart négy oldalról körbevevő falak rajzolódtak ki, az északnyugati és az északkeleti oldalon helyiségek sorával. A vizsgálat a zárt udvartól északra is jelzett néhány falat.

A feltárást 2021-ben kezdtük meg, majd 2022-ben és 2024-ben folytattuk. Mindhárom évben a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán nyert összegből végeztük az ásatást, a szükséges önrészt mindig a település önkormányzata bocsájtotta rendelkezésünkre.⁴³ Mivel a Várdomb nyugati, veszélyeztetett területének kutatása volt a legsürgetőbb feladat, ráadásul a domb északról, északkeletről közelíthető meg, a vár teljes feltárását délen, délnyugaton kellett megkezdennünk. Az első két évad feltárásáról több rövid beszámoló is megjelent⁴⁴, a munka menetét most csak röviden foglalom össze. Az első két évben a domboldal teljes hosszában kiástunk egy kb. 8–14 m széles sávot (4. ábra). A domb szélén az 1., 2., 3., 5., 8. ezektől északkeletre a 6., 7., 9., 10., 11., 12. szelvényt jelöltük ki. Feltártuk a 15. századi várfalat, a vár déli sarkához épült tornyot. Az épület és a várudvar több 16–17. századi járószintjét, közte leégések nyomát azonosítottuk. A várudvaron álló fa- és faszervezetes épületek nyomait is megtaláltuk. A középkori járószint 2 méter mélyen található, ezért hatalmas mennyiségű törmelékkel kell eltávolítanunk, ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a vár felmenő falai néhol 1,5–2 méter magasan megmaradtak.

40 Magyar–Nováki 2005, 269., 64. ábra

41 Koppány 2019, 120.

42 Kovács 2015, 27.

43 Ez úton is köszönetet mondok Berzence Nagyközség Önkormányzatának, a Nemzeti Kulturális Alapnak, a Berzencei Várbarátok Közösségének, valamint a feltáráson önkéntes munkásként dolgozóknak. A feltárásokon a Rippl-Rónai Múzeum munkatársai közül Balla Krisztián, Cserép Tamás, Huszár Péter, Nyári Zsolt, Papp Zoltán, Stunya Péter dolgozott, a tanulmányban megjelent feltárási fotók és rajzok is az ő munkáik. A drónfotókat Balla Krisztián készítette.

44 Molnár 2022.; Molnár 2023.; Honti et al. 2022, 209–213., Németh et al. 2024, 142–144., 156.

33 Kovács 2015, 25–28.

34 Kovács Gyöngyi is csak ezt a részt valószínűsítette a dombra. Kovács 2015, 26.

35 Az alaprajz jelkulcsának feloldása: Bubics 1895, 41.

36 Perjés 1989, 60.

37 Kovács Gyöngyi szerint az ábrázolásokon is látható hét védműre utalhat. Kovács 2015, 27.

38 Szalai 2006, I. 53.; Sudár 2014, 166. 43. kép

39 Közli: Bubics 1891, 1.; Hauser 1989, 20.; Szép 2025, 6. A vár rajzára Szép László hívta fel figyelmemet.

4. ábra. Török kori szint feltárása 2022-ben

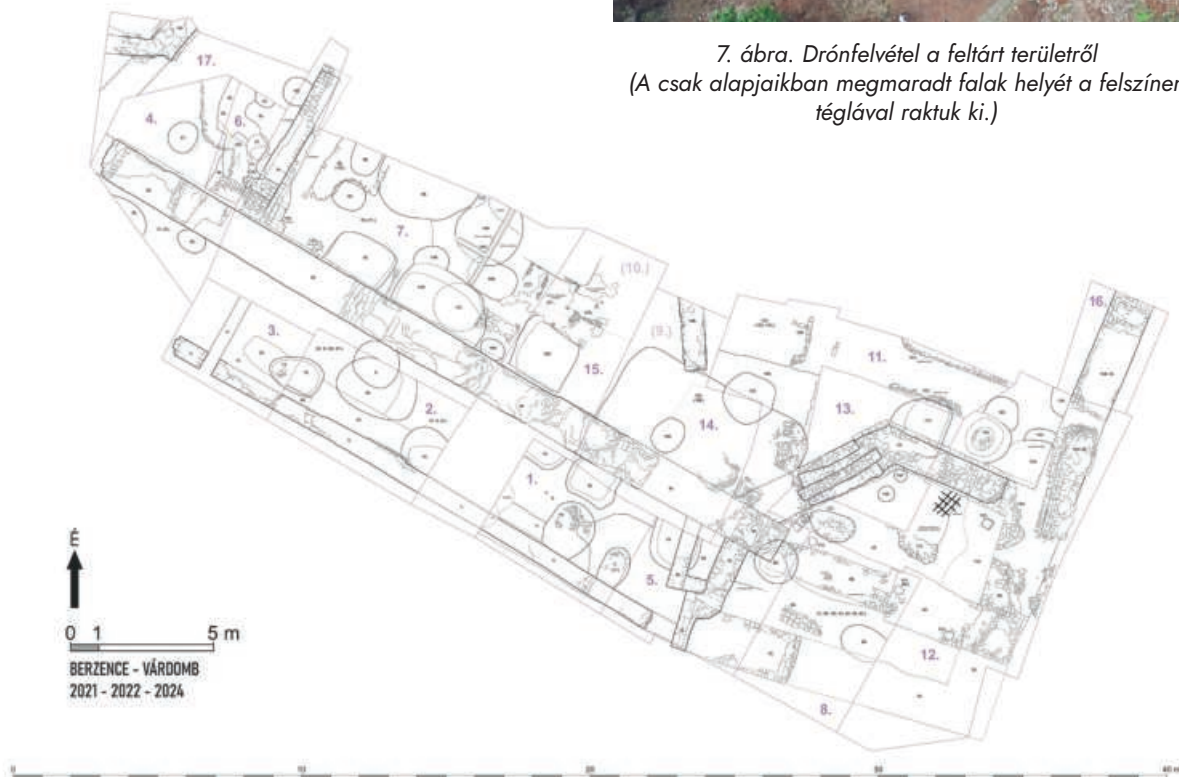

5. ábra. Az 1566-ban megégett szint feltárása 2024-ben

2024-ben 5 db szelvényt nyitottunk (5. ábra). A korábbi szelvények között az ott álló fák miatt feltárhatatlan volt két terület. A fákat kivágták, így a tuskózás után ezek is kutathatóvá váltak, a 13., 14., 15. szelvényeket itt jelöltük ki. Ezzel a várudvar délnyugati sávját teljes hosszában feltártuk (6–7. ábra). A 16. szelvényben a délkeleti várfal egy szakaszát bontottuk ki. A terület nyugati részén nyitottuk ki a 17. szelvényt, ahol az északnyugati szárny falainak feltárását kezdtük meg. A falakat télre minden évben pukancs fóliával, vastag takarófóliával és földrétegekkel takartuk be. A feltárások végén a középkori járószint magasságában alakítottunk ki egyenes felületet.

7. ábra. Drónfelvétel a feltárt területről
(A csak alapjaikban megmaradt falak helyét a felszínen téglával raktuk ki.)

6. ábra. Az eddig feltárt területről készült felszínrajz

A vár a török hódítás előtt

A várudvaron megfogott legkorábbi rétegek a feltárt várfalnál is korábbiak. Több szelvényben – a várudvaron és a torony korai padlója alatt is – 20–50 cm vastag szürkés agyagos, kissé tégladarabos réteg volt az altalajon, amire a keleti területeken sárga réteg került. A 15. századi castellum épületei a még nem feltárt területen rejtőzhetnek. A feltárt falak közül a legkorábbi a délnyugati oldalon épített 130–140 cm vastag téglafal, amelyet már teljes hosszúságában, nagyjából 27 m hosszan kibontottunk.⁴⁵ A nyugati vége hiányzik, nagyjából 33–36 m hosszú lehetett eredetileg a vár délnyugati fala. Az alapozása 160–170 cm mély és 160 cm széles (8. ábra). A téglák mérete 27–28×13-14×5–6,5 cm.

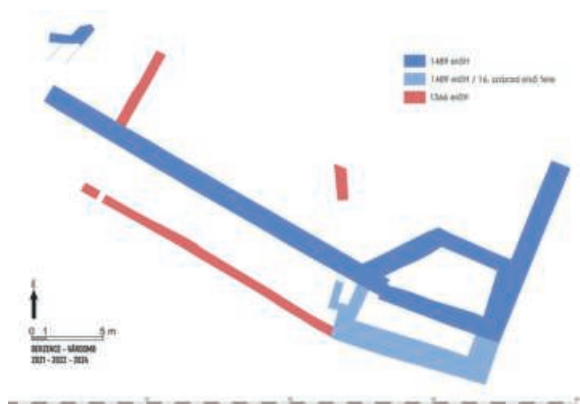
8. ábra. A délnyugati várfal alapozása

2022-ben, még azt gondoltam, hogy a délnyugati várfal be fog északkeletre fordulni és a falnál később építették meg a vár déli, délkeleti sarkán álló tornyot, majd azt átalakítva falból kiugró bástya épült. 2024-ben kiderült, hogy ez nem felel meg a valóságnak. A déli sarokra egy nagyméretű tornyot emeltek, amely egyszerre épülhetett a két oldalról hozzacsatlakozó délnyugati és délkeleti várfal-szakaszokkal. Így a falak és a torony építési idejét egyszerre jelezheti a torony bejáratához közel, a kiborult téglatörmelések rétegben talált 1489-es évszámú kő (9. ábra). Korábban – egy a torony fala által rombolt gödör leletanyaga alapján – a torony építését, a 15. század utolsó vagy a 16. század első évtizedeire tettem, ez feltehetően az 1480-as évekre szűkíthető (10. ábra).

A torony falai nincsenek a délnyugati várfallal kötésben, egyértelműen hozzá épültek, de ez inkább az építés folyamatával magyarázható. Az ötszögletű torony közepén egy visszabontott fal volt, amelyet fedett a legkorábbi padló. Ez a visszabontott fal, valamint a torony északi, északnyugati és keleti fala egymással egyértelműen kötésben volt, ezek biztosan egyszerre épültek.⁴⁶ 170 cm mély alapjuk 130–190 cm, a felmenő fal 130 cm széles volt (11. ábra). A torony északi és középső falai nyugat-keleti irányú-

9. ábra. A torony bejárata előtt talált évszámú kő

10. ábra. Az eddig feltárt falak periodizált alaprajza

11. ábra. A torony északi és északnyugati fala, a fal mellé ásott gödörrel. A jobb oldalon egyben kiszakadt falszakaszok láthatóak

ak, tehát kissé megtörnek a délnyugati várfalhoz képest. A nyugati fal északkelet-délnyugati irányú, így tompaszöget zár be a várfallal és a torony északi falával is. Ezek a falak 7,8×3,5 m nagyságú területet keríteneek. A téglák mérete: 28×14×6,5 cm, a várfaléhoz hasonló.

⁴⁵ Honti et al. 2022, 212. IV. tábla/1., Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/2.

⁴⁶ Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/3.

A várfal eredeti végétől 70 cm-re nyugatra, egy délről csatlakozó, alapozásában 160 cm, felmenő részén 110 cm széles merőleges téglafal épült. A fal kb. 2,4 méter után keletre fordult, azaz a déli végéhez egy vele kötésben lévő, hegyesszöget bezáró, nyugat-keleti irányú, kb. 12 m hosszú falszakasz csatlakozott (12. ábra).⁴⁷ A fal ezután északra fordult és a keleti toronyfalig ért. Sajnos a terület erős romboltsága, a keleti falszakasz többszöri újjáépítése, majd a végső pusztuláskor bekövetkező teljes, alapjait is érintő kiszakadása miatt, nem tudjuk biztosan megállapítani a keleti és déli falszakasz egymáshoz való viszonyát. A déli falszakasz alapozása 1,8 m széles, 2021-ben 3 méter mélyen mertük követni, de ennél is mélyebben ásták a domboldalba. Sajnos a domb szélén könnyen kitermelhető falszakasz felmenő részéből semmi nem maradt. A délről hozzáépített fallal kialakított építmény kívül 11,3×9–9,9 méter nagyságú volt, a helyiség beltere 8,3×6,3–6,5 méteres lehetett.

12. ábra. A torony nyugati és déli fala, háttérben a fal melletti akna déli falával

A torony építéstörténete továbbra sem tisztázódott teljesen. A legfontosabb kérdés, hogy a déli falszakaszok egyszerre épültek-e az északiakkal. Jelenleg több lehetőséggel számolhatunk. Lehetséges, hogy egy ötszögletes tornyot alakítottak ki, amely földszintje kezdetben kéthelyiséges volt, majd később a tornyot átalakították, a közepén futó falat visszabontották, a padlószintet lesüllyesztették. Ez a padló alatt talált pénzek alapján leghamarabb 1527-ben történt, lehetséges, hogy ekkor erősítették meg először a keleti falat. Elképzelhető, hogy a középső fal csak merevítőnek épült és visszabontott állapota a padlószint jelentős mélyítésének köszönhető. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy az építmény keskenyebb déli része csak később épült az északi részhez, tehát egy korábbi, trapéz alakú tornyot később délre bővítették, így az már kiugrott a fal síkjából. Ezt alátámasztaná a déli fal kissé eltérő iránya, a korai padló alatt lévő visszabontott fal és a keleti fal feltételezhető újjáépítése is.

Az biztos, hogy 1566-ban már egy nagyméretű, nyilván több emeletes, ötszög alakú torony állt a déli sarkon, feltehetően ennek kissé torzított arányú ábrázolása látható az Esterházy Pál által készített rajzon. (3. ábra) A torony 1,5

méter széles bejárata az északnyugati oldalon volt. Ajtajának vaspántjait a torony utolsó pusztulási rétegében találtuk meg. Az eredeti bejáratához az alapfalon kialakított 2 lépcsőfok vezetett fel, a küszöböt vastagabb habarcsréteg és deszka fedte. Az északi fal keleti végétől kb. egy méterre, a padlótól 30 cm-rel magasabban kb. 140 cm nagyságú, vasrácsos ablak volt.⁴⁸ A torony nyugati fala és a várfal déli oldala közé két egymással, és a falakkal is szöget bezáró 60-70 cm vastag téglafal épült, feltehetően egy trapéz alakú árnyékszék-aknát alakítottak ki. A torony északi falánál is egy mély, függőleges falú, aknaszerű gödör volt (11–12. ábra).

Az északnyugati oldalon csak megkezdtek a falak feltárását. A domb nyugati részének elbontása miatt a falak találkozása sajnos nem őrződött meg. A zárt udvar kialakítása miatt az északnyugati várfal nem készülhetett később, mint a délnyugati szakasz. A várudvaron még két falszakaszt tártunk fel, amelyek még biztosan 1566 előtt épültek. A délnyugati várfal belső oldalához északról me-

13. ábra. A délnyugati várfalhoz épített fal alapozása, előtérben török kori megégett jászószint

rőlegesen épült egy északkelet-délnyugati irányú, 70 cm széles fal (13. ábra).⁴⁹ A várudvar délkeleti részén pedig egy ferde helyzetű, 80 cm széles északnyugat-délkeleti irányú fal állt egykor.

A vár külső oldalaira több méter magasban kemény, agyagos földet hordtak, amelyet eredetileg nyilvánvalóan palánk cölöpsorai közé döngöltek. A réteget a délnyugati fal külső oldalán 1,5–2 méter vastagon találtuk meg, majd a keleti oldalon, az egykori toronytól északra is azonosítottuk. A rétegekben csak késő középkori kerámia volt. A kutatatlan területen, az északnyugati fal külső, északi oldalán még magasabban megmaradt ez a réteg és itt felfedezhetőek az egykori többsoros palánk kikorhadt cölöppeinek helyei is (14. ábra). A délnyugati várfal külső oldalához embereket temettek, egy sírgödörnyi méretű gödörben egy, mellette egy másik nagyobb gödörben 4 személy nyugodott. A várfallal párhuzamosan, azaz nagyjából északnyugat-délkeleti irányban temették el őket, de a négy eltemetett közül kettő-kettő egymáson feküdt. Nem tudjuk kiket temettek a gödörökbe. Az hogy nem egyszerű-

47 Honti et al. 2022, 212. IV tábla/2.

48 Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/5., 7.

49 Németh et al. 2024, 156. 6. tábla/2.

14. ábra. Az északnyugati falhoz hordott, vörös rétegekkel tagolt sárgásabb színű töltés jól megkülönböztethető a világosabb altalajtól

en bedobva, hanem nagyjából nyugati tájolással hátukra fektetve kerültek sírgödrükbe valamilyen szintű kegyeletre utal, de egymásra tételük, és legfőképpen az, hogy nem a közeli templom mellett helyezték őket örök nyugalomra, idegen, ellenséges vagy vallásilag elkülönülő személyekre utal. Szerencsére egyiküket nem kutatták át alaposan, a feltehetően ruhájába rejtett vagy bevarrt pénzerméket megtaláltunk a sír feltárásakor. Az erszényleletben lévő hosszú ideig használt aranypénzek (egy I. Albert, három I. Mátyás és egy II. Ulászló aranyforint) kevésbé alkalmasak a datálásra, az ezüstpénzek közül a legfiatalabb 1530-as, ami megadja a temetés legkorábbi idejét.⁵⁰ A palánkfalás földtöltés a síroknál korábbi, tehát legkésőbb a mohácsi csata utáni években elkészült.

A külső várfalon kívül, attól kb. 4 méterre egy párhuzamos téglafalat építettek a falon kívüli feltöltésbe. A csak 70 cm széles, sekélyen alapozott fal déli részénél lőrészerű lyukat alakítottak ki, olyan módon, hogy ott a fal alapozása is hiányzott. Erre merőlegesen kis árok volt ásva a járószint alá a feltöltésbe. A fal építése akkor történhetett, amikor a vár még magyar kézen volt, esetleg török uralom első évtizedeiben.

A korai szinteken mindenhol leégés nyomát találtuk meg, amelyről 2024-ben bebizonyosodott, hogy a vár magyar időszakának végére, feltehetően az 1566-os felgyújtásra keltezhető. A várudvaron az altalajtól kb. 40 cm-rel magasabban fekvő égett rétegek alatt csak magyar, a felette lévő rétegekben már oszmán kerámia is volt. A várudvaron álló épületek is leégtek. A középső sávban egy legalább kéthelyiséges talpgerendás ház nyomát találtuk meg, amely a várfalhoz épült, a délebbi helyisége közel 3 m-es lehetett. Ettől keletre is égett gerendák maradványai feküdtek (15. ábra). A várfallal párhuzamosan és merőlegesen, egymástól kb. 0,8–1,3 m-re rácsszerűen lehelyezett gerendákon fa- vagy faszerkezetes építmény állhatott.

A várudvar délkeleti részén lévő fal legkésőbb ekkor kiberult, hiszen a maradványain a leégéskor keletkezett faszénsáv húzódik. A torony földszintjének korai padlóján

15. ábra. A vár 1566-os felgyújtásának nyomai a várudvaron, háttérben a délnyugati várfal szakasza

16. ábra. A torony északi falán lévő ablak kiberult rácsa (a letörött részeket a fotóhoz visszaállítottuk)

égésnyomok voltak, az északi falon lévő ablak vasrácsa a korai padlóra borulva maradt meg (16. ábra).

A vár oszmán uralom alatt

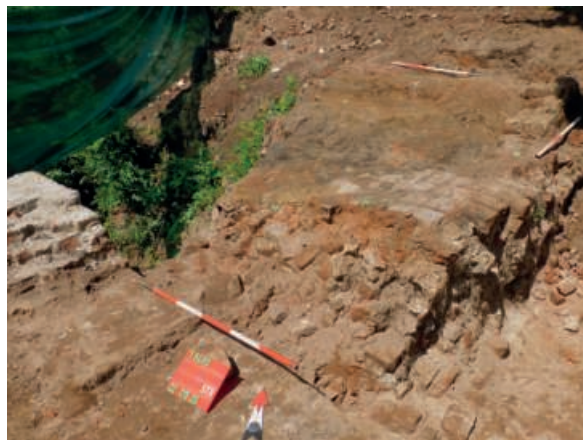
Az 1566-os leégés után helyreállítás következett, ami a várat birtokba vevő oszmánokhoz kapcsolható. A toronyban az égett padlószinten lévő égett, omladékos rétegre elegyengetett, letaposott réteg került, amely az ablak kiberult rácsát is fedte (17. ábra). A torony keleti falának kiberulása utáni újjáépítéséhez kapcsolódhat két négyzetes oszlophely, illetve a fal gyenge minőségű helyreállítása. A torony közepén lévő, a korai padlót romboló három kerek cölöphely a mennyezetet tartó gerendák nyoma, amelyeket ekkor vagy a következő évtizedekben állíthattak.

A torony délnyugati részén lévő aknát nem használták már, erre utal, hogy egy török kori gödör rombolta falát. A toronytól északra lévő mély, aknaszerű gödör is fokozatosan töltődött fel. Sajnos beszakadása miatt nem értük el az alját, de így is gazdag leletanyagot találtunk benne. A középkori kőfaragványokat, fémedényt is tartalmazó

⁵⁰ Honti et al. 2022, 212. IV tábla/3. Varga Máté erszényleletről írt tanulmánya a kötetben olvasható.

17. ábra. A kiszakadt vasrácsot is fedő későbbi rétegek

18. ábra. Török kori feltöltésen kialakított legkésőbbi járórszint

gödör felső részén egy 1585-ös pénzt leltünk. Egy egész cserépkályha maradványait dobhatták bele. A mázatlan tál alakú és lovagalakos kályhacsempékkel (1. tábla 2.) megépített kályha a magyar kézen lévő vár egyik helyiségében, talán pont a toronyban állhatott.

Az udvar megégett járórszintjein égett, omladékos pusztulási rétegek feküdtek, amelyeken néhol sárgás elegyengetési rétegek figyelhetők meg. 20–50 cm-rel magasabban új szintet alakítottak ki. A török kézen lévő várban nemcsak a várudvarra, de a várfalon kívüli földtöltésbe is gödröket ástak, amelyek egy része még biztosan a török uralom első évtizedeiben töltődött fel. Az udvar délkeleti részén valamikor egy nagyméretű, 7×3,3 m nagyságú lekerekített téglalap alakú, meredeken szűkülő falú objektumot, feltehetően pincét ástak, amivel rombolták a korábban itt álló fal maradványait, és amelyet később téglatornelékes réteggel töltöttek be. Az alját nem értük el a bontás során, a leletszegény objektum kiásását és feltöltését sem tudtuk pontosan keltezni, de biztosan nem a legkésőbbi időszakban készült.

Újabb pusztulás nyomai is megfigyelhetők a vár szinte egész területén. Úgy tűnik 1566 és 1664 között legalább egyszer, de lehet kétszer is tűz pusztíthatott a várban (4. és 13. ábra). A pusztulási nyomok mintegy kettőosztják a vár török időszakát. Bizonyos gödrök betöltését már fedik ezek, a későbbi, 17. századi gödrök viszont áttörik ezeket a rétegeket.

A délnyugati várfalhoz merőlegesen épített fal sarkát valamikor téglákkal erősítették meg, a várfallal szomszédos része mellé téglaréteget, talán tűzhely alapját építettek. A rétegben 1586–1635 közötti Nürnbergi számlózseton (2. tábla 9.) volt⁵¹, ami alapján a fal helyreállítása a 15 éves háború környékén vagy azután történhetett. 7–8 méterre keletebbre egy szelvényben egy téglás réteg hasonló korú lehet magassága és jellege alapján. A következő pusztuláskor a délnyugati várfalhoz merőlegesen épített fal leomlott és csak rossz minőségben, a kiborult részen a törmelékre alapozva állították helyre. A faltól nyugatra a kiomlott fal maradványait is tartalmazó törmeléket elegyengették

19. ábra. 1664-ben leégett padló összeomlott cserépkályha maradványaival

és egy méterrel magasabban újabb szintet alakítottak ki. (18. ábra). A fal keleti oldalán egy 40–50 cm-es téglatornelékes rétegre került egy letapasztott padlószint, amely egy fal oldalához épített könnyűszerkezetű épülethez tartozhatott. Az épület északnyugati falát a helyreállított fal, a délnyugati a vastag várfal adta, a keleti fala fából vagy paticsfallal épülhetett. A délnyugati részén alakították ki bejáratát, ami előtt téglákat raktak le. Keményre döngölt padlója volt, és egyszerű pohár alakú kályhaszemekkel épített cserépkályhával fűthették. (18–19. ábra)

A toronyban valamikor az oszmán korban téglákat tettek le szárazon, később ezt a réteget is szétbontották (17. ábra). Megmaradt kisebb maradványain nem látszik égésnyom. Egy újabb sárgás feltöltésre 1,5 cm vastag letapasztott réteg, a legkésőbbi padlószint került, amit deszkákkal burkoltak. A kései padló fedi a küszöb korábbi habarcsos szintjét is. A bejárat előtti első lépcsőfokot ekkorra, de inkább már a középső korszakban, feltöltötték és egy küszöbkövet helyeztek a korábbi deszka helyére. A padló alatti rétegben több összeoxidálódott ezüstpénzt találtunk, amelyek közül az egyik III. Ferdinánd pénze volt, ami a későbbi padlót a 17. század közepétől keltezi.

⁵¹ Az 1586–1635 között működő II. Hanns Krauwinckel zsetonja. K. Németh 2021, 65., 69., 76.

A végső, 1664-es leégés nyomai is jól azonosíthatóak. A késői rétegeket mindenhol vastag égett, pusztulási réteg fedte. Tudjuk, hogy a kivonuló magyar katonák által felgyújtott vár hatalmas tűzzel égett, amit messziről is látni lehetett.⁵² A leletanyagban erről tanúskodnak a nagy hőfokon eldeformálódott kerámiatöredékek, kályhaszemek (20. ábra), fémtárgyak. Úgy tűnik fel is robbantották a falak egy részét. Erre utalnak az omladékrétegben és alatta lévő egyben kiszakadt nagyméretű várfalszakaszok (11. ábra). A legjelentősebb rombolás a tornyot és a mellette lévő várfalszakaszt érte. A délnyugati várfal és a torony találkozásánál a falak alapozása is kiszakadt, ahogy a torony keleti falánál is. A torony északi falának alsó 0,5–1 métere maradt a helyén, a felette lévő rész szinte egyben borult ki. Eddig kb. 4 méter hosszan tudtuk követni a szelvényünkben fekvő falmaradványt, amelyet égett pusztulási réteg fedett.

A falakhoz épített épület padlója megégett, a cserépkályha összeomlott, a kályhaszemek eldeformálódtak a nagy tűzben. Egy másik faszerkezetes vagy faépület állt az udvar délkeleti részén, a torony bejárata mellett is, ahol égett gerendák nyomait találtunk meg. A pusztulási rétegben talált paticsdarabok utalnak még az egykori épületekre.

A toronyban a megégett deszkapadló nyomait, a torony ajtajának vaspántjait, valamint nagyszámú eredeti helyén fekvő leletet – pl. szakállaspuskákat, golyóöntő fogót, nagy kályhaszemekben tárolt megégett gabonát – találtunk meg. Több késői gödör már betöltődött a pusztulás idejére, de több még félig nyitva volt a pusztuláskor, és az ekkor keletkezett égett réteg került bele. Más gödör teljesen égett omladékos rétegekkel, kályhamaradványokkal töltődtek fel, ezek a végső pusztuláskor vagy az utána megkezdődött tereprendezéskor temetődtek be.

Röviden a talált leletanyagról

Már az első feltárási évadok során előkerült hatalmas mennyiségű leletanyag is külön tanulmányokat érdemelne, most csak röviden tekintem át az egyes tárgycsoportokat. A leletanyag több darabjáról jelent meg fotó a Rippl-Rónai Múzeum legutóbbi évkönyvében, valamint a múzeum honlapján⁵³, most terjedelmi okokból csak néhány tárgyfotót közlünk.⁵⁴

Rengeteg kerámiatöredék került elő, ezek feldolgozásában még nem történt jelentős előrelépés. A korai időszakból a 15–16. századi magyar kerámiaanyagra jellemző fazék-, fedő- és korsótöredékeket, pohár, bögre és tál alakú kályhaszem-töredéket találtunk, a torony melletti aknából előkerült grafitos osztrák kerámia és folytatott vörös festésű fülkarimás korsó töredékei érdemelnek külön említést. Nagy értéket jelent a torony melletti gödörből előkerült nagy mennyiségű kályhaszem és kályhafal-maradvány, amelyek egy négyzetes, tál alakú kályhaszemekből, dongás hátú sarokelemekből, lovagalakos kályhacsempékből (1. tábla 2.) álló cserépkályhából származnak.

20. ábra. A nagy tűzben eldeformálódott kályhaszemek

A vár török kézre kerülése után jelentősen változott a kerámiaanyag összetétele. Leginkább a dél-dunántúli várakban – Barcs, Szekszárd, Bátaszék, Kaposvár stb. – talált anyagra hasonlít⁵⁵, azaz szép számmal megtalálhatóak benne az oszmán kori mázas díszedények töredékei, de hatalmas mennyiségben vannak jelen a balkáni jellegű durva, kézi korongolt edénytöredékek is.⁵⁶ Kevesebb edényt tarthatunk magyar fazekasok munkájának, ezek egy része is másodlagosan kerülhetett az oszmán kori rétegekbe.

A leletanyag legromdább részét a kézzel formált, nagyméretű sütőharangok, sütőtálak maradványai jelentik. A fazéktöredékek jórészt kézi korongon készült, szürkésbarna, barnásdrapp színű edényekből származnak. Általában kihajló, vékonyított vagy egyenesre vágott peremük van, díszítenek vagy egyszerű motívummal (fogaskerék mintával, beszúrt dísszel) egyes és hullámvonallal, vonalköteg-dísszel) vannak díszítve. Jóval kevesebb fazéktöredék származik jobb minőségű, gyorskorongolt, gyakran belső oldalukon mázas edényekből.

A korsók nagy formai változatosságot mutatnak. A legnagyobb számban világosabb árnyalatú, sárgásdrapp vagy barnásdrapp színű többsoros fogaskerék mintából álló sávokkal díszített egyfűlű ún. „bosnyák” korsók töredékét találtuk meg. Több világos színű, mázatlan, gyakran fülkarimás korsótöredék is előkerült. A gömbös testű, hosszúnyakú korsók közül vannak világosabb színű, olykor mázazott és szürke redukált égetésű, fényezett, bekarcolt díszű darabok is. Mázas kiöntőcsöves korsók töredékei is előfordulnak az anyagban. A kanták töredékei között redukált égetésű, bekarcolt hullámvonalas díszű és világos színű töredékek is voltak.

Vizonylag sok mázas tál és tányértöredékünk van. Gyakoriak a kisebb méretű, mély, csészeszerű, zöld, barna vagy sárga mázú, peremükön sokszor rovátkolással díszített edények. Sok laposabb, de gyakrabban nagyobb méretű, kihajló peremű talpas táltöredéket is gyűjtöttünk, zöld vagy vörösesbarna mázzal, olykor folytatott dísszel. Számos tányérszerű, laposabb edénytöredékünk is van, ezek gyakran vörösek, vörösesbarnák, de sárga, barna, zöldes, drapp alapszínű is van közöttük. Díszítésük növényi mintájú, illetve

⁵² Esterházy 1989, 159.

⁵³ Németh et al. 2024, 160–161. A honlapon megjelölt rövid írásokra, tárgyfotókra az egyes lelet típusoknál utalok.

⁵⁴ A tárgyfotókat Balla Krisztián készítette.

⁵⁵ Kovács 2023, 84–94., további irodalommal.

⁵⁶ <https://smmi.hu/hirek/keramialeletek-berzencserol.html>. Németh et al. 2024, 160.

geometrikus, a leggyakrabban fehér, olykor sötétebb színű, többszínű (pl. fehérrel keretezett zöld). Több mázas kancsó és néhány nyeles lábas töredékeit is megtaláltuk.

Térségünkben némileg meglepő leletnek számítanak egy metéltmázás tányér töredékei (1. tábla 1.). A világos színű, belül vörösesbarna alapon zöld színű pikkelyes halakkal és pikkelymintával kitöltött félkörökkel díszített edény Berzencétől messze, Észak-Magyarországon készült⁵⁷, talán ott szolgált egykori tulajdonosa.

A török uralom idejéből is hatalmas mennyiségű kályhaszemünk van. Ezek döntő részben pohár, bögre alakúak, nagyrészt egyszerű mázatlanok, kisebb részük zöld vagy barna mázas, utóbbiak gyakran bordával tagoltak. Több laposabb tálka alakú, néha összecsapított kályhacsempe, illetve hagyma alakú, csúcsos oromdísz is előkerült. Számos kályhafal-maradványt találtunk.

A kerámiaanyag legjobb minőségű darabja egy kínai porcelántöredék (2. tábla 7.). A kisszámú üveglelet közül egy palack dugója és egy pohár talptöredéke (1. tábla 5.) említhető. Több cseréppipát találtunk a török kori rétegekben (2. tábla 14–15.).⁵⁸ Néhány faragott csonttöredék agancs löportartóból származhat.⁵⁹

A fémtárgyak közül nagyon sok az égett pusztulási rétegekben volt, ezek sajnos erősen megégett maradtak meg. Az ütő és sújtófegyverek közül két bárd, két csákányfokos, a szálfegyverek közül egy lándzsa és három kopjahegy említhető. Sajnos az eddig talált egyetlen kard töröten került elő.⁶⁰

A torony földszintjén három szakállas puska feküdt.⁶¹ A különböző rétegből számos vas és ólom szakállas puska lövedék került elő, volt ahol anyagtakarékoságból kavicsra öntöttek ólomköpenyt. Rengeteg puskagolyó, két golyóöntő fogó (1. tábla 4.) és egy puska elsütőszervezetének darabja is van a leletek között. Nagyjából 25 db számszerű-nyílhegyünk is van, többsége ezeknek is török kori rétegekben található. Több, mint 30 ágyúgolyót találtunk. Nagyobb méretű kőágyúgolyó is előkerült, de döntően 5–7 cm átmérőjű tömör vasgolyóink vannak, ezek jelezhetik a várban használt ágyú űrméretét. A tömör vasgolyók mellett néhány üreges, egykor robbanóanyaggal, lőporral töltött bomba fele is előkerült.⁶² Egy tűzértiszt használta azt a tűzérési mérőeszközt, amelynek felirata feltehetően készítése idejéről és az első tulajdonosa nevééről árulkodik (1. tábla 8.). A mérceúddal az ágyúgolyók súlyát határozták meg.⁶³ Sarkantyúk és zablák mellett falerákat is találtunk. Utóbbiak legszebbike ezüstből készült (1. tábla 7.).⁶⁴

A szerszámok közül rövidkasza, sarló, kapa, balta, ollók (1. tábla 3.) és egy musta nevű bronz bőrművesszerszám (1. tábla 9.) említhető, egy nagy vasháromláb is van a leletanyagban. Szép lelet egy török gyertyatartó darabja (1. tábla 6.) és egy török pecsételő.⁶⁵ Továbbá több textiltplombát találtunk, van közöttük hamis és feltehetően valódi angol plomba is (2. tábla 8. és 10.).⁶⁶

Néhány szép ékszer és viseleti tárgy gazdagítja a leletanyagot.⁶⁷ Az egyszerű karikagyűrűk mellett több szép, ezüstből készült pecsétgyűrűt is találtunk. Van köztük köves, és olyan is, amelyen madarábrázolás vagy arab betűs felirat látható (2. tábla 1–3.). A ruhakapcsok között volt számárhátíves, S alakú és egy ezüstből készült kapocs, amelynek hátsó részén látszik, hogy ruha szalagját fűzték bele, az előlapját egykor valamilyen kővel is díszítették (2. tábla 4–6.).

Több mérlegsúlyt találtunk, amelyek különböző típusba tartoznak (2. tábla 11–13.). Van köztük lecsapott sarkú kocka alakú 20 dirhemes bronz török mérlegsúly, latos súlykészlethez tartozó tálka alakú súly és ólomból készült korong alakú súly is.⁶⁸ A nagy mennyiségű 15–17. század közötti pénzérme között az erszényeletben talált aranypenzék a legértékesebbek.⁶⁹

Nagy meglepetést okoztak a vár feltárásakor talált igen magas színvonalú Árpád-kori kőfaragványok, amelyekről részletesebben írt Aradi Csilla ebben a kötetben és a Rippl-Rónai Múzeum előző két évfolyamában.⁷⁰

A berzencei vár sorsa sok szempontból tipikusnak mondható. Az egykori nemesi kastélyból fokozatosan kiépülő, magyar végházzá váló, majd török kézre kerülő vár korunkra szinte nyomtalanul tűnt el. A lelőhelyet mégis különlegessé teszi szerencsés helyzete. A terület az újkorban nem került beépítésre, a föld alatt magas falmaradványai maradtak és régészeti korú rétegsoraiából is sok megőrződött. A feltárást a kézirat leadása után, 2026-ban tervezzük folytatni és reményeink szerint az északnyugati várfal domboldalból kiálló szakaszának stabilizálásával megkezdődnek majd az állagmegóvási munkák is. A vár teljes feltárása még hosszú időt vesz igénybe, de a munka végén egy szép romkert alakítható majd ki. Az eddigi évek tapasztalatai alapján hatalmas mennyiségű leletanyagra számíthatunk, amelyek fontos adatokat szolgáltathatnak a késő középkor és a kora újkor kutatásához.

57 Mordovin 2016, 329.; Tomka 2018, 31–36.

58 <https://smmi.hu/hirek/pipak-sulyok-egyebek-berzenceroi.html> Letöltés: 2026.03.16.

59 Hasonló került elő Barcon. Kovács–Rózsás 2010, 629.

60 <https://smmi.hu/hirek/fevverek-berzenceroi-3.html> Letöltés: 2026.03.16.

61 <https://smmi.hu/hirek/szakallas-puskak-berzenceroi.html> Letöltés: 2026.03.16.

62 <https://smmi.hu/hirek/fevverek-berzenceroi-2.html> Letöltés: 2026.03.16.

63 <https://smmi.hu/hirek/egy-kulonleges-tuzersei-eszkoz-a-berzencei-varbol.html> Letöltés: 2026.03.16.

64 <https://smmi.hu/hirek/nehany-ujabb-berzencei-lelet.html> Letöltés: 2026.03.16.

65 <https://smmi.hu/hirek/ujabb-berzencei-leletek.html> Letöltés: 2026.03.16.

66 <https://smmi.hu/hirek/nehany-ujabb-berzencei-lelet.html> Letöltés: 2026.03.16.

67 <https://smmi.hu/hirek/gyuruk-es-kapcsok-berzenceroi.html> Letöltés: 2026.03.16.

68 Az utóbbi is az 1664-es pusztulási rétegben volt. <https://smmi.hu/hirek/pipak-sulyok-egyebek-berzenceroi.html> Letöltés: 2026.03.16.

69 <https://smmi.hu/hirek/aranypenzek-berzenceroi.html> Letöltés: 2026.03.16.

70 Aradi 2022.; Aradi 2024. <https://smmi.hu/hirek/kofaragvanyok-berzenceroi.html>, Letöltés: 2026.03.16. <https://smmi.hu/hirek/torok-kori-jatektablak-arpad-kori-kofaragvanyon.html> Letöltés: 2026.03.16.

1. tábla. A berzencei vár feltárása során talált leletek.

1. tányér töredékei, 2. lovagalakos kályhacsempe, 3. olló, 4. golyóöntő fogó, 5. üveg pohár töredéke, 6. gyertyatartó töredéke, 7. lószerszám-dísz, 8. tűzéségi mérőeszköz, 9. bőrműves szerszám

2. tábla. A berzencei vár feltárása során talált leletek.

1–3. gyűrűk, 4–6. ruhakapszok, 7. porcellán töredék, 8. óloplomba, 9. számolószeton, 10. óloplomba, 11–13. mérlegsúlyok, 14–15. pipák

Irodalom

- ARADI, Cs. 2016: *Somogy megye Árpád-kori és középkori egyház-szervezetének rekonstrukciója*. Kaposvár
- ARADI, Cs. 2022: A Berzencei vár ásatása során előkerült Árpád-kori oszlopfe és a fedlapjára bekarcolt táblajáték értelmezése és párhuzamai. Parallels of the Arpad period capital and the table game scratched into its top discovered during the excavations of Berzence castle. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 8 (2022) 161–168. <https://doi.org/10.26080/krmkosz.2022.8.161>
- ARADI, Cs. 2024: Két újabb Árpád-kori kőfaragvány a berzencei vár ásatásának anyagából. Two newly excavated Arpad period stone carvings from the archaeological material of Berzence castle. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 9 (2024) 73–78. <https://doi.org/10.26080/krmkosz.2024.9.73>
- BORSA, I. 1991: *A Justh család levéltára 1274–1525*. Közzéteszi: Borsa Iván. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 20.) Budapest, 1991. 319–320.
- BORSA, I. 1999: A Somogyi Konvent oklevelei az Országos Levéltárban. (Forráskiadv. Ötödik közlemény 1371–1380. Charters of the Somogy Convent in the collection of the National Archives of Hungary (Source publication) (Publication Nr. 5) 1371–1380. *Somogy Megye Múltjából* 30 (1999) 32–36.
- BOZSÓKI, P. G. 1993: *Szegedi Krónika*. A veszprémi egyházmegye múltjából 15. Szeged
- BUBICS, Zs. 1895: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. Budapest
- ESTERHÁZY, P. 1889: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. Sajtó alá rendezte és ford.: Iványi E., bevezette és szerkesztette: Hausner G. Budapest
- EVLIA 1985: *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai*. Fordította Karácson Imre. 1660–1666. Budapest
- HAUSER, G. 1989: Eszterházy Pál emlékirata Zrínyi 1663–64-ben vívott harcáról. In: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. 7–23.
- HEGYI, K. 2007: *A török hódoltság várai és várkatonása I–III*. História Könyvtár. Adattárak 9. Budapest
- HONTI, Sz. – BALOGH, Cs. – DÁVID, Á. – GALLINA, Zs. – GULYÁS, Gy. – MOLNÁR, I. – SOMOGYI, K. – TÓTH, J. A. 2022: Régészeti kutatások Somogy megyében 2020–2021-ben. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 8 (2022) 203–232. <https://doi.org/10.26080/krmkosz.2022.8.203>
- HORVÁTH, R. 2005: Középkori kastélyépítési engedélyek Somogy megyéből. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele* 1. (2005/1). 13–22.
- ILLÉSHÁZY, I. 1863: *Illésházy István nádor följegyzései. 1592–1603*. Közli Kazinczy G. Pest
- ISTVÁNFI, M. 1868: Magyarország története. 1490–1606. 1-2. kötet. Ford.: Vidovich Gy. Debrecen, 1867–1868.
- KAMMERER, E. 1899: *A zichi és vasonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*. IX. Budapest
- KERECSENYI, E. 1993: Kanizsa és környéke helyzete 1594–97 között Haym Kristóf várkapitány és a bécsi udvar levelezése tükrében. In: Szita László (szerk.): *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és vár felszabadításának 300. évfordulóján*, 1989. Pécs
- KOMJÁTHY, M. 1976: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban (4. közlemény). *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 7. (1976) 39–50.
- Koppány, T. 1999: *A középkori Magyarország kastélyai*. Művészettörténeti Füzetek 26. Budapest
- KOVÁCS, Gy. 2015: Oszmán erődfémények a Dél-Dunántúlon. Gondolatok Szigetvár-Turbék régészeti kutatása előtt. *Mediterrán és Balkán Fórum* 9/2 (2015. szeptember 4.) 20–33.
- KOVÁCS, Gy. 2023: Balkániak a hódoltságkori Dél-Dunántúlon – a régészet tanúsága. People from the Balkans in Southern Transdanubia in the Ottoman Period – The Testimony of Archeology. In: K. Németh, A. – Máté, G. (szerk.): *A rác/ balkáni népesség településtörténete és anyagi kultúrája a hódoltságkori Dél-Dunántúlon*. Szekszárd, 2023. 79–105. <https://doi.org/10.61832/wok1.2023.05>
- KOVÁCS, Gy. – RÓZSÁS, M. 2010: A barcsi török vár és környéke. Újabb kutatások (1999–2009). The Ottoman-Turkish Castle at Barcs and its surroundings. New Research (1999–2009). In: Benkő, E. – Kovács, Gy. (szerk.): *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Archaeology of the Middle Ages and Early Modern Period in Hungary. I–II. Budapest, 2010. II: 621–642.
- K. NÉMETH, A. 2021: Hódoltságkori törökös-balkáni viselethez tartozó átlukasztott érmék Sárszentlőrinc határából. Számolózettonok Tolna megyében. Zur türkischen Tracht gehörende durchgeschlagenen Münzen aus der Türkenzeit aus der Grenze Sárszentlőrinc Rechenpfennige im Komitat Tolna. *A Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XLIII. (2021)* 56–86. <https://doi.org/10.55022/WMME.2021.4>
- MAGYAR, K. – NOVÁKI, Gy. 2006: *Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig*. Kaposvár
- MOLNÁR, I. 2022: Beszámoló a berzencei várnál 2021-ben végzett feltárásról. *Castrum. A Castrum Bene egyesület folyóirata* 25 (2022) 23–33.
- MOLNÁR, I. 2023: Rövid beszámoló a berzencei várnál 2022-ben végzett régészeti feltárásról. *Castrum. A Castrum Bene egyesület folyóirata* 26 (2023) 59–75.
- MORDOVIN, M. 2016: Egy kora újkori díszkerámia-típus Szécsényből. In: Simonyi, E. – a Tomka, G. (szerk.) „A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. *Opuscula Hungarica* 9. Budapest, 2016. 319–336.
- NÉMETH, B. 1903: *Szigetvár története*. Pécs
- NÉMETH, P. G. – BALOGH, Cs. – DÁVID, Á. – GALLINA, Zs. – GULYÁS, Gy. – MOLNÁR, I. – SOMOGYI, K. – VARGA, M. 2024: Régészeti kutatások Somogy vármegyében 2022–2023-ban. – *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 9 (2024) 135–162. <https://doi.org/10.26080/krmkosz.2024.9.135>
- PERJÉS, G. 1989: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború. In: *Eszterházy Pál Mars Hungaricus*. 1989. 25–99.
- SUDÁR, B. 2014: *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest
- SZALAI, B. 2006: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I–III*. Budapest
- SZATLÓCZKI, G. 2022: *Csurgó vára és városa a 16. század közepén*. Csurgó
- SZÉP, L. 2025: A berzencei vár rövid története. Kézirat 2025. https://www.facebook.com/photo/?fbid=2263457464143975&set=pcb.2263457977477257&locale=hu_HU
- TELEKI, J. 1857: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. XII. Pest
- Tomka, G. 2018: *16–17. századi kerámia a történeti Borsod megyéből*. Opuscula Hungarica 10. Budapest
- TÍMÁR, P. 2019: *Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára*. I–VI. Szeged
- TÓTH, S. L. 2000: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt-éves háború*. Szeged
- V. MOLNÁR, L. 1987: *Kanizsa vára*. Budapest
- ZATYKÓ, Cs. 2017: Középkori településszerkezet és tájhasználat a Berzence környéki terepbejárások tükrében. Medieval settlement patterns and land-use: results of the field survey conducted in Berzence and its surroundings. In: Benkő, E. – Bondár, M. – Kolláth, Á. (szerk.) *Magyarország Régészeti Topográfiája. Múlt-jelen-jövő*. Archaeological Topography of Hungary - Past, Present and Future. Budapest, 2017. 563–571.
- ZATYKÓ, Cs. 2018: Eltűnt berzencei malmok nyomában. In: Mérai, D. (szerk.): *Genius loci. Laszlovszky 60*. Budapest
- ZATYKÓ, Cs. – KOVÁCS, Gy. – RÓZSÁS, M. 2019: Castles, settlements and environment in the Drava valley: case studies from the medieval and Ottoman period. *Ekonomika i ekohistorija / Economic and ecohistory* 15 (2019) 5–22.